

J. M. Hiribarren bere mendean

HARITSCHELHAR DUHALDE, Jean

Euskaltzain emeritua eta

Literatura Ikerketa batzordekidea

Sarrera data: 2011-II-11

Onartze data: 2011-VII-11

1810 eta 1815-en artean sortu da Iparraldean belaunaldi berri bat, haren artean dagoela Juan Martin Hiribarren. Erromantizismo garaian historiak, bereziki Erdi Aroak, hartzen du ordu arte ez zuen balioa. Hiribarrenen obraren parte on bat Euskal Herriaren historiak arduratzen da, daukan ondareaz ere (kantu, atsotitz, hiztegi). Haren obrak merezi luke azterketa sakon bat.

Hitz gakoak: belaunaldi, erromantizismo, historia, ondarea.

Entre 1810 y 1815 nace una nueva generación en Iparralde, a la cual pertenece Juan Martin Hiribarren. El romanticismo pone de relieve la historia, dentro de ella la Edad Media, y el ideal de Hiribarren consiste en proponer a los vascos la historia de su tierra sin olvidar su patrimonio (cantos, proverbios, diccionario). Su obra merecería estudios más profundos.

Palabras clave: belaunaldi, erromantizismo, historia, ondarea.

Une nouvelle génération naît entre 1810 et 1815 à laquelle appartient Juan Martin Hiribarren. La période romantique met en valeur l'histoire, particulièrement celle du Moyen Âge et l'idéal d'Hiribarren est de proposer aux basques l'histoire de leur pays, en n'oubliant pas le patrimoine (chants, proverbes, dictionnaire). Son oeuvre mériterait des recherches approfondies.

Mots clés: belaunaldi, erromantizismo, historia, ondarea.

A new generation emerged in the Continental or Northern Basque Country [administered by France] between 1810 and 1815, and Martin Hiribarren was a member of it. During the Romantic Period, history attached great value to the Middle Ages in particular, and this was something which the period had not enjoyed hitherto. A considerable part of Hiribarren's work deals with the history of the Basque Country, in particular with its heritage (songs, proverbs, lexis). His work deserves to be analysed in detail.

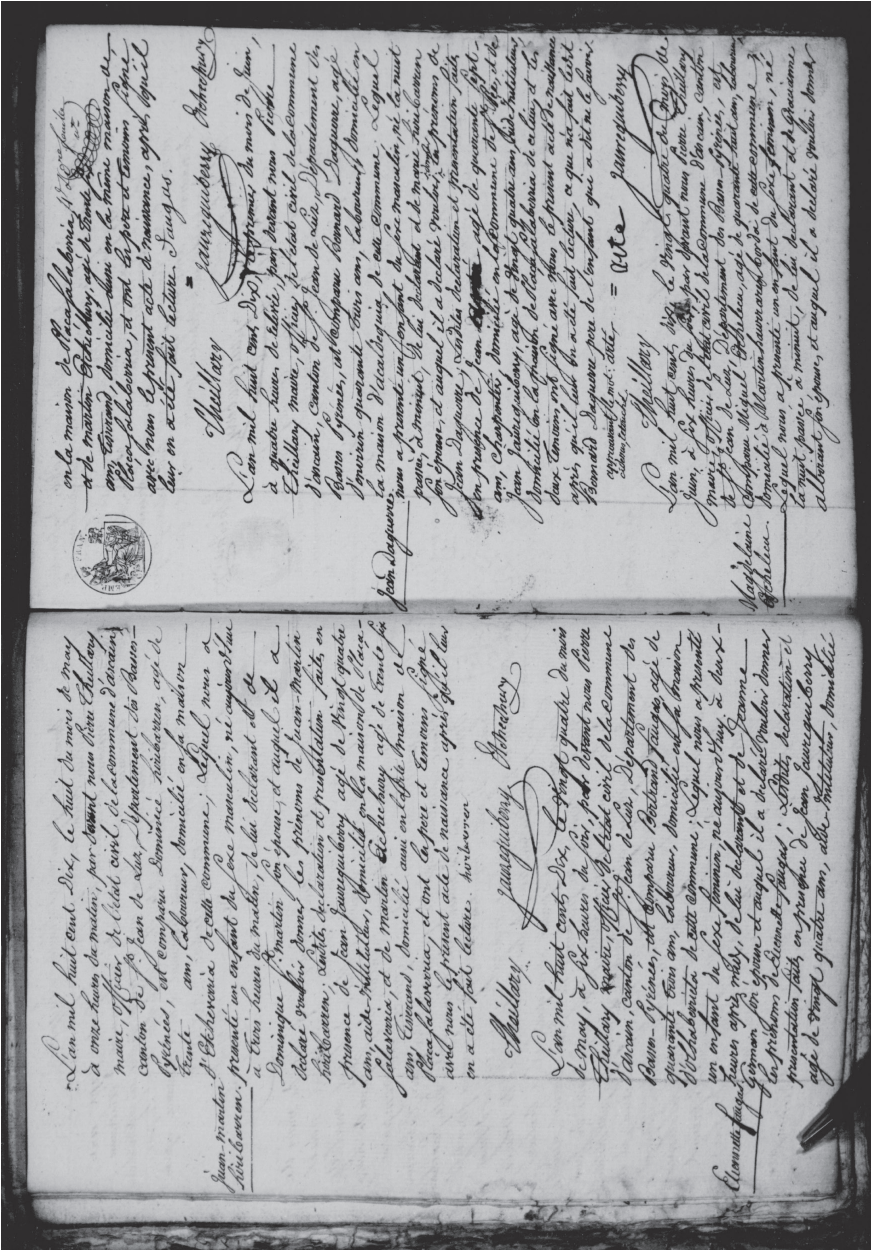
Key Words: Generation, Romantic period, history, heritage.

Duela berrehun urte 1810eko maiatzaren 8an, goizeko hiru orenetan sortu zen Azkaingo Etxeberria etxean haurtxo bat eta agiriak salatzen duen bezala «*Dominicé Hiribarren* aitak emanik bi izen “*Juan-Martin*”», bi izenek bat egiten dutela marratxoari esker. Azpimarratzekoa da Azkaingo Herriko etxean onartzen zituztela holako izenak. Bat, aitarena, euskalduna «*Dominicé*» eta semearena, Espainian ezagutua dena baita ere Euskal Herrian «*Juan*» bere ahoskera bereziarekin: «*Kuan*». Frantses legearen kontra doa Herriko etxea, frantses garbian behar baitira agiriak idatzi Villers-Cotterêts-eko agintzaren ondotik (1539). Ama deitzen da Dominique Saint Martin eta, beraz, haurrari emaiten balin bazikio bi deiturak Hiribarren-Saint Martin izanen dira eta ez Hiribarren-Dutari, Dutari zelakotz amatxiren deitura.

Egia da atxikimendua bazuela amatxiren leinuarentzat, Nafarroako familia handi bat zelakotz oso ezagutua, haren baitan izan baitzen Hirigoyen-Dutari, Iruñeako apezpiku bat. Dutaritarrek bazuten jendakian bertze Nafarroako familia famatu bat bi apaiz ospetsu izan zituela XVI. mendean: lehena Juan Azpilkueta, jesuita, Brasilen egona, hango hizkuntza bat jakinik agertu zituela teologiako eta moraleko liburu batzu, 1575ean zendua; bigarrena ospe handiko apaiza, Martin Azpilkueta, ezagutua XVI. mendean bere izengoitiarekin «*Doctor Navarro*» (1492-1586) legelaria, erakasle Cahors, Okzitaniako Tolosa, Salamanca eta Coimbreko unibertsitateetan, zendua 94 urte zituela. Familia berekoa zen ere Maria, San Frantses Xabierekoaren ama.

XVI. mendeko bi apaizak Juan eta Martin, biak nafarrak, berrikitan sortua den haurra bezala. Asma daiteke bazirela Hiribarren familian Juan eta Martin deitzen zirenak bainan interesgarria da bi izenak bilduak direla marratxoaren bitartez, izen bakar bat eginez Juan-Martin.

Apaiz izaiteko egin zituen estudioak Baionan San Leon ikastetxean eta gero seminario handian. Apeztu zen 1833an, izendatu zuten bikario Urruñan erretoa zuela Leon Goyetche La Fontaine-n alegia batzuen itzultzailea. Urte baten buruko izendatu zuten Bardozen bikario 1839 arte eta geroztik erretoa. Bardozen egon zen 1865 arte ohorezko kalonje titulua lorturik, Baionako presondegiko erremusinari izendaturik. Ez zen luzaz egon, zauri baten ondotik tetanosa lotu baitzizaion eta zendu zen 1866eko azaroaren 26an, 56 urte zituela.

Jean mil huit cents dix, le huit de mars de moy
 et onze heures de nuit, par devant nous Jean Challoy
 maire, J. J. de Lalau curé de la commune d'Aracilly
 ceint de J. J. de Jean de Lalau, J. J. de Jean de
 Guesclé, est comparu Dominique Sabarrou, âgé de
 trente ans, Labourier, domicilié en la maison
 d'Eskoriza de la commune; lequel nous a
 déclaré devant nous Jean Challoy, notaire, et
 devant nous le maire, le lui déclarant et de
 son vivant qu'il est marié avec Jeanne
 de Lalau, femme de Jean Challoy, et qu'il a
 de son mariage quatre enfants, savoir: Jeanne
 de Lalau, mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; Marie de Lalau,
 mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf
 ans, actuellement en la maison de son père, à
 Eskoriza de la commune; Jeanne de Lalau, mariée
 avec Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf ans,
 actuellement en la maison de son père, à Eskoriza
 de la commune; et Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune.

J. J. Challoy
 J. J. de Lalau
 Dominique Sabarrou

Jean mil huit cents dix-sept, le vingt quatre de mars
 de moy, à six heures de jour, par devant nous Jean
 Challoy, maire, J. J. de Lalau curé de la commune
 d'Aracilly, ceint de J. J. de Jean de Lalau, J. J. de
 Guesclé, est comparu Dominique Sabarrou, âgé de
 trente ans, Labourier, domicilié en la maison
 d'Eskoriza de la commune; lequel nous a déclaré
 devant nous Jean Challoy, notaire, et devant nous
 le maire, le lui déclarant et de son vivant qu'il est
 marié avec Jeanne de Lalau, femme de Jean
 Challoy, et qu'il a de son mariage quatre enfants,
 savoir: Jeanne de Lalau, mariée avec Dominique
 Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuellement en la
 maison de son père, à Eskoriza de la commune; Marie
 de Lalau, mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; Jeanne de Lalau,
 mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf
 ans, actuellement en la maison de son père, à
 Eskoriza de la commune; et Dominique Sabarrou,
 âgé de dix-neuf ans, actuellement en la maison
 de son père, à Eskoriza de la commune.

J. J. Challoy
 J. J. de Lalau
 Dominique Sabarrou

on la maison de Escoriza de la commune, âgé de
 dix-neuf ans, domicilié en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; lequel nous a
 déclaré devant nous Jean Challoy, notaire, et
 devant nous le maire, le lui déclarant et de son
 vivant qu'il est marié avec Jeanne de Lalau, femme
 de Jean Challoy, et qu'il a de son mariage quatre
 enfants, savoir: Jeanne de Lalau, mariée avec
 Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuelle-
 ment en la maison de son père, à Eskoriza de la
 commune; Marie de Lalau, mariée avec Dominique
 Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuellement en la
 maison de son père, à Eskoriza de la commune; Jeanne
 de Lalau, mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; et Dominique
 Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuellement en la
 maison de son père, à Eskoriza de la commune.

J. J. Challoy
 J. J. de Lalau
 Dominique Sabarrou

Jean mil huit cents dix-huit, le huit de mars de moy,
 à quatre heures de jour, par devant nous Jean
 Challoy, maire, J. J. de Lalau curé de la commune
 d'Aracilly, ceint de J. J. de Jean de Lalau, J. J. de
 Guesclé, est comparu Dominique Sabarrou, âgé de
 vingt ans, Labourier, domicilié en la maison
 d'Eskoriza de la commune; lequel nous a déclaré
 devant nous Jean Challoy, notaire, et devant nous
 le maire, le lui déclarant et de son vivant qu'il est
 marié avec Jeanne de Lalau, femme de Jean
 Challoy, et qu'il a de son mariage quatre enfants,
 savoir: Jeanne de Lalau, mariée avec Dominique
 Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuellement en la
 maison de son père, à Eskoriza de la commune; Marie
 de Lalau, mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; Jeanne de Lalau,
 mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf
 ans, actuellement en la maison de son père, à
 Eskoriza de la commune; et Dominique Sabarrou,
 âgé de dix-neuf ans, actuellement en la maison
 de son père, à Eskoriza de la commune.

J. J. Challoy
 J. J. de Lalau
 Dominique Sabarrou

Jean mil huit cents dix-neuf, le vingt quatre de
 moy, à six heures de jour, par devant nous Jean
 Challoy, maire, J. J. de Lalau curé de la commune
 d'Aracilly, ceint de J. J. de Jean de Lalau, J. J. de
 Guesclé, est comparu Dominique Sabarrou, âgé de
 vingt ans, Labourier, domicilié en la maison
 d'Eskoriza de la commune; lequel nous a déclaré
 devant nous Jean Challoy, notaire, et devant nous
 le maire, le lui déclarant et de son vivant qu'il est
 marié avec Jeanne de Lalau, femme de Jean
 Challoy, et qu'il a de son mariage quatre enfants,
 savoir: Jeanne de Lalau, mariée avec Dominique
 Sabarrou, âgé de dix-neuf ans, actuellement en la
 maison de son père, à Eskoriza de la commune; Marie
 de Lalau, mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de
 dix-neuf ans, actuellement en la maison de son
 père, à Eskoriza de la commune; Jeanne de Lalau,
 mariée avec Dominique Sabarrou, âgé de dix-neuf
 ans, actuellement en la maison de son père, à
 Eskoriza de la commune; et Dominique Sabarrou,
 âgé de dix-neuf ans, actuellement en la maison
 de son père, à Eskoriza de la commune.

J. J. Challoy
 J. J. de Lalau
 Dominique Sabarrou

Ezagutu du, beraz 1810etik 1866 arte Frantzian iragan diren kargu al-daketak: I. Inperioa, Luis XVIII. eta Xarles X. erreinuak, 1830eko iraultza, Luis-Filipe-ren erreinua bukatzen dela II. Errepublikarekin eta azkenik II. Inperioa Napoleon III.a.

Euskal kultura kontutan hartuz, ohar gaitzke 1810etik eta 1815 arte sortzen dela Iparraldean belaunaldi berri bat: Hiribarren bera Azkainen, Jean-Pierre Duvoisin kapitaina, Bonaparte printzearen lekuko eta laguntzailea, Agosti Chaho zuberotar idazle eta kasetaria, Hiribarren-en adiskidea, Anton Abbadia gramatika baten idazlea Chaho-rekin (1836) bainan bereziki Lore Jokoen sortzailea, euskal letretako «mezenas» handia.

Bertzalde aipatzekoak dira Archu zuberotarra Francisque-Michel-en laguntzailea, Bonaparte printzea bera euskal dialektologiaren sortzailea, Joanes Oxalde bidarraitar bertsolari famatua Iparraldean, Jean-Baptiste Camoussarry, Ziburun sortua 1815ean, egiazko erromantiko olerkaria, gazterik zendua 1842an, 27 urte bakarrik zituela, Manuel Inchauspe zuberotarra, Duvoisin bezala Bonaparte printzearen lankidea, luzaz Baionako apezpikua-ren bikario nagusi egonen dena.

Nehork ez dezake uka belaunaldi horren garrantzia, bederatzi gizon horien emaitza euskal letren eta kulturaren alde, batetik idazle gisa Hiribarren eta Camoussarry bereziki, hizkuntzalari gisa bertzetik Bonaparte printzea bere lankideekin Duvoisin eta Inchauspe, Anton Abbadiaren uzta nasaia Lore Jokoa sortuz. Zinez, belaunaldi horren emaitza paregabekoa da euskal literatura eta ikerkuntzaren bultzatzaile gisa. Bihurgune batean gaude berpizte baten aitzinean XIX. mendeak erakusten baitu bertze itxura bat, bereziki elgarretaratz bertsolariak eta kantu egileak lekuko dugula Jan Battit Otxalde bertsolaritzaren zerbitzari ohoratua Iparraldean eta kantu egilea ere Lore Jokoa eta makila eta urrezko ontza lorturik.

Bederatzi gizon, haien artean hiru apaiz eta sei laiko, horrek adierazten duela, nahiz apaizek segitzen duten euskal letretan, gero eta laiko gehiagok parte hartzen dutela aldaketa horretan, bere segida ukanez XX. eta XXI. mendeetan.

Erromantizismoaren haizeak jotzen du XIX. mendeko lehen partea Frantzia. Aurre erromantizismoa hasi zen jadanik XVIII. mendean, bereziki

Jean-Jacques Rousseau idazlearekin eta XIX. mendearen hasieran Chateaubriand-ek bere eleberrieri esker idekitzen du ildoak. Hasiz 1820an, belaunaldi distirant batek eskaintzen ditu sortzen dituen obra ederrak. Lamartine lehenik, Hugo, Vigny, Musset dira Frantziar erromantizismoaren argiak.

XVIII. mendearen ondotik, argien mendearen ondotik, XIX.ak abantaila ematen dio sendimenduari, hain luzaz errege izana den arrazoinaren kontra. Olerkariak amodioaren gora beherak goraiatzeko dituzte, baita ere irudimena, ametsa, bertze mundu batean bizi balire bezala. Egiazko iraultza da, hasia Ingalaterran eta Alemanian, bere eragina hedatuko duelarik Frantziar eta geroxago Italian eta Espainian.

Haize berri horrek jotzen du ere Iparraldea, hain zuzen Jean-Baptiste Camoussarry olerkaria gazterik hilen dena 27 urtetan (1815-1842). Erran dezakegu Camoussarry-ren olerkietan nagusitzen dela «erromantizismo beltza», eritasuna eta heriotza direlarik gai aipatuena. Bertze erromantikoko batek kantatuko ditu bihotz minak eta herrak, bakartasuna ere «*orox arnegatürik nahi nüxü partitü*», idazten duelarik eta ere bere amaren kontra:

«amak idor bihotza bai eta titia»

lekuko direla lau kantu ezagutuak «Mündian malerüsik» (1827), «Bi berret dolorusik» (1831), «Bizitziaren khantoria» (1834) eta «Ahaide delezius huntan» (1849). Etxahun-Barkoxe (1786-1862) zuberotarrak ez zakien zer zen erromantizismoa, bainan «huntü» ditu bere kantuak, frantses erromantikoko olerkariaren garai berean XIX. mendearen lehen hamarkadetan.

Erromantizismoak bere ingurumena badauka, gehienetan olerkariak hautatzen dutela beren sendimenduekin adosten dituzten bazterrak. Maite dituzte mendi eta oihanak, bainan ere heriotza aipatzerakoan etxe edo palazio edo gaztelu suntsituak. Iraganari buruz gidatzen gaitu olerkariak jakinki garai hartan goraiatzeko dela Erdi Aroa eta bereziki arte gotikoa, adibidez *Notre Dame de Paris* Victor Hugo-ren eleberririk historikoa.

Egia erran, historia izanen da gai berria XIX. mendean, beti garai berean beren lanak agertuko baitituzte Guizot, Quinet eta Michelet historiagileek. Literaturaren aldetik Oxford-eko unibertsitatean agertzen da 1832an «La Chanson de Roland» eskuizkribu famatua, Erdi Aroko kantu epikoa.

Historiak duen arrakastaz ohartuko zen Juan-Martin Hiribarren, ez baita dudarik duen jakituriarekin eta Augustin Chaho Parisen bizi izan den zuberotar idazlearen adiskidetasunari esker segitzen zituela orduko ideien aldakuntzak. Orduan, ikusirik historiaren hutsa Euskal Herrian, deliberatu zuen beharrezkoa zela Euskal Herriaren historia idaztea eta Euskaldunak gogoan hartzekotan, kantuen bitartez behar zuela idatzi. *Eskaldunac* deitzen da 1853ko abenduan agertu zuen obra, Baionako Foré et Lasserre moldiztegiaren. Azpi tituluak dio: «*Iberia, Cantabria, Eskal-Herriac, Eskal Herri bakhotchacha eta hari darraicona*». Hauxe dio Mitxelena-k obra horretaz: «*El poema «Eskaldunac» (1853) de unos 5000 versos en honor de los vascos y de su país, pero sobre todo de la región natal del autor el Labort. No es una pieza épica, y mucho menos una epopeya, sino una relación amena y familiar de cosas y personas, llena de detalles y de datos interesantes.*» (*Historia de la literatura vasca*, 130. or.). Mitxelena-ren iritzi zorrotzak erakusten du zer diren olerkiaren mugak. Ez da olerki epikoa, are gutiago epopeia. «*La Chanson de Roland*» edo «*El Cantar del mío Cid*» idurikoa. Halere obra interesgarria da azaltzen baitu zer diren eta nola bizi diren Lapurdiko herriak bereziki. Argiki erakusten du Hiribarren-ek nola ikusten zuen bere eginbidea lehenbiziko orrialdean idazten duelarik: «*Adhoereat lingua mihia fancibus meis, si non meminero tui!*

*Ahantztean herria
Ihar bekit mihia»*

Halaber, olerkiaren hasieran «*Eskaldunei bi hitz hastean*» argitzen du zer den helburua:

*«Eskaldun gucia da egun gonbidatzen
Has dadin izpirituz cerbeiten moldatzen,
Yakin dezaten arren gure ondoceoc
Nolaco gaiac zuzten hekin arbasoec.»*

bukatzen duelarik azken bi neurtitzekin:

*«Dugun canta herria, lana, berthutea;
Goratic nic eguinen egundic hastea.»*

Erran dezaket bide urratzaile izana dela J.M. Hiribarren, zeren mende bat geroago holako olerki zabal bat publikatu zuen Orixe-k titulu berarekin *Euskaldunak* (1950).

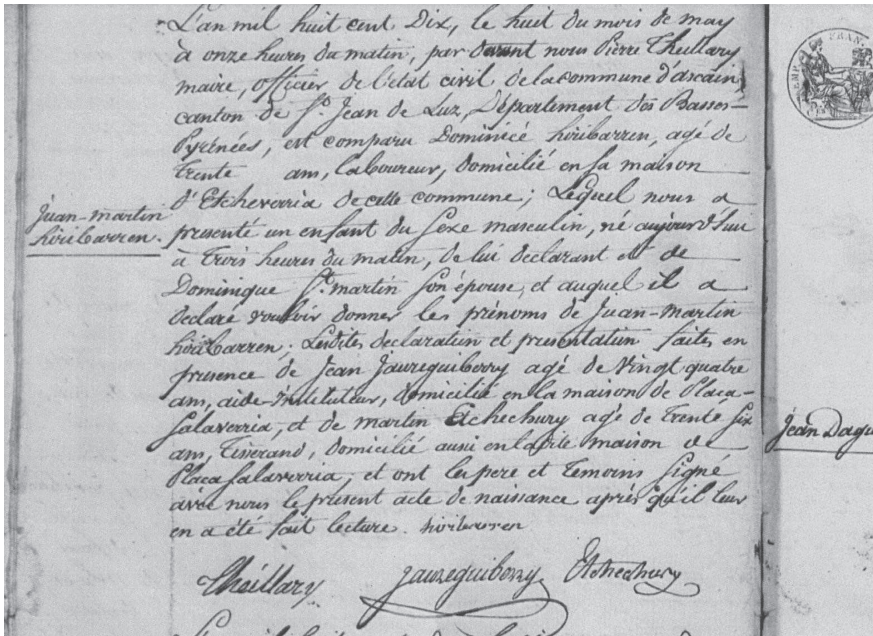
Alabainan, bada Orixe-ren gogoan Hiribarren-ek zaukana, atzoko Euskal Herriaren aipatzea edo, hobeki erran, goraiatzea. Orixe, aldiz, bertze zerbaiten bila doa. Aitzol-ek asmatzen zuen bezala, beharrezko zirudien «saga» handi baten sortzea, euskal «saga», olerki luze baten bitartez (baserritar epopeia deitzen du Orpustan-ek) zer zen eta zer den Euskal Herria erakutsiz, hain zuzen abertzaletasunaren sustatzeko idatzia, 15 urtez publikatu gabe egona gerlaren gatik, bukatua baitzen jadanik 1935ean. Bi garai, bainan gisa batez helburu bera.

Orokorki jokatu da Hiribarren *Eskaldunak* deritzan olerkiarekin. Utzi du publikatu gabe antzerki iduriko obra bat Baionako Euskal Erakustokian dagoena eta Xipri Arbelbide-k agertarazi duena duela 20 bat urte, 1991ean hain zuzen. Antzerki berezi hori deitzen da *891ean eskaldunen gerla*. Erdi Aroko lehen garaia aipatzen du Hiribarren-ek, bainan holako nahas-mahas bat egiten du ipuinetik hurbilago dena historia baino. Mauruen eta giristinoen arteko gerla, Nafarroako erresumaren erregeak sartuz gudukan hala nola Santxo Abarka, baita ere zaldun gerlari ezagutuak Euskal Herrian: Etxauz, Sala, Beltzuntze, Urtubia gerlariak, Albret eta Ori gortesanoak. Zer ziren gerlari eta gortesano horiek IX. mendean? Noiz sortu zen haien leinua? Bertzalde, dakigularik Santxo Abarka Nafarroako errege izana dela 970 eta 994. artean argi dago egiazko historiatik urrun gaudela. Erdi Aroan gazteluz gaztelu zabiltzan «troubadours» delakoak bezala historioak kondatuz edo kantatuz, holako zerbait nahi du egin Hiribarren-ek, antzerkiaren hastapean diolarik:

«Bildu zarete hunat Eskaldun maiteac,
Utziz zenbeit egunen lan eta trasteac,
Aitzeco arbasoen zenbeit balentria,
Ohoratzen dutenac handizki herria.»

Historiari dagokionez, historia hurbilak ere badu balioa eta ez da baztertzekoa, bereziki XIX. mendeak bere begien aitzinean daukalarik Napoleon I.-ren itxura. Egia erran, Napoleon-en oroitzapena bizi da Frantzia guzian, Iparraldean ere. Sartzen da pastoraletako gaietan jakinik Biarnon hiru pastoral emanak izan direla, 1840an *Bonaparte Ière campagne d'Italie*, 1857an *Bonaparte IIème campagne d'Italie* eta 1866an *Les trois empereurs: campagne d'Austerlitz*. Zuberotarrek ere badute berea *Napoléon empereur* edo eskuizkri-

bu batek dion bezala *La tragédie de Napoléon*. Georges Hérelle, pastoral historiagileari esker badakigu emana izana zela lehen aldikotz 1849an Donapaleun, hain zuzen Napoleon-en iloba Frantses Errepublikako presidente zelarik, nahiz 1836an Jean-Pierre Saffores pastoral errejentak idatzia zuen.

Hiribarren-ek, sortua lehen inperio garaian eta bizi Napoleon III. enperadore zelarik Frantziar, nahi ukan du aztertu historia hurbil hori utziz publikatu ez dituen obretan I. inperioaren historia bat eta «Napoleon lehena» deitzen den olerkia, Bonaparte printzearen paperetan dagoena Bizkaiko diputazioaren liburutegian.

Historia hurbilean sartzen da ere mugaz harandian, Azkaindik ez hain urrun, lehen karlistada (1833-1839). Ez dezagun ahanztu urte berean apeztu dela eta Urruñan dela bikario, mugaz ez hain urrun han ere. Ez da dudarik Iparraldea zain dagoela segituz gerla zibilaren gora beherak, erakutsiz denbora berean don Carlos-en alde dela. Adibidez, 1836an Hiribarren-en adiskide den Chaho-k agertzen duela Parisen *Voyage en Navarre pendant*

l'insurrection des Basques (1830-1835) erakusten duela zein miresten duen Zumalakarregi jenerala, honen argazki bat agertuz liburuan.

Zumalakarregi-ren heriotzeak 1935ean emendatzen du jadanik zuen fama Hiribarren-ek hedatuko duena idazten duen olerkian. Geroxago Larresoroko seminarioan dauden bi gazte Jean-Baptiste Elissamburu eta Gratien Adema elgarretaratuko dira Zumalakarregi-ri eskaintzeko idatzi duten olerkia. Jean-Baptiste Camoussary-ren olerkietan badago bat, hau ere Zumalakarregi-ren balentriak kondatzen eta goraki laudatzen dituenak. Argi dago lehen karlistadak ukan duela oihartzuna Iparraldean.

Ez du bakarrik lehengo historia eta historia hurbila maitatzen Hiribarren-ek, oraingotasunaz ere kezkatzen da, kezagarria delakotz Iparraldeko jendeentzat. Alabainan, 30eko hamarkadan hasirik Iparraldeak bizi du, ordu arte ezagutu ez zuena: Hego Ameriketara eta bereziki Uruguaira joaiten diren mutiko gazteak. Egia da jendez emendatu dela XVIII. mendean, haur batek, gizon ala emazte, haur zaharrena gehienetan, hartzen duela etxaldearen segida. Bertze haurrak egoiten dira etxaldean laguntzaile gisa edo ezkontzen dira bertze etxalde batetara. Beraz 30eko hamarkadan erantzuten diote Hego Ameriketarik jinekako galdeari. Hanitzentzat Iparraldea husten ari da. Horretaz kezkatua da ere kontseilu orokorra eta aldi bat baino gehiagotan galdegiten dio frantses gobernuari zerbait egin dezan emigrazioaren baratzeko. *Le Messager de Bayonne* kasetan, 1853ko maiatzean Hiribarren apezak publikatzen ditu bertsu nasaiak bilduko dituelarik gero 43 orrialdetako liburuxka batean: titulua *Montebideoco berriac*.

Hain zuzen urte berean, Antoine d'Abbadie-k sortzen dituelarik «Lore jokoak», epai mahaikoek deliberatzen dute gaia izanen dela, hala agertzen baita orduko kasetetan: «Les regrets d'un Basque en partance pour Montevideo». Zer gertatuko da holako Lore jokoetan jakinik agertuak direla Hiribarren-en bertsoak? Harriet, seminario haundiko erakaslea gaiaren ez aldatzekotan dago, galdegina baitzaie 50 neurtitzeko kantu bat, jendeek gogoan atxikitzekoa izanen dena. Hala erabakitzen da eta 37 kantu beharko direlarik aztertu banatzen dira epai mahaikideen artean, horiek direla Ducos, Lereboure, Larralde, Lissardy, Dassance, Goyetche et hain zuzen Hi-

ribarren, dudarik gabe Bardozeko erretora eta pentsa daiteke *Montebideoko berriak* publikatu duelakotz ahanzi gabe Harriet bera.

Jakinak dira orduko eztabaidak Celhabe Bardoztarra hautatu zutelakotz, mihi gaixtoek erraiten zutela, aurkeztu zuen kantua ez zuela berak idatzia, Hiribarren-ena zela ordea. Hasiz 1855ean, Lore jokoetan parte hartzen du Hiribarren-ek baliatuz izengoitiak, hala nola Laurent Daguerre, Léon Dajas, Gaztainalde, Heuty, Lapheire, Menditarrak, Salataria, nahiz igortzen dituen kantuak bere izen deiturekin ere.

Ondarea da ere XIX. mendeko kezka. Alabainan, badu zer ikusirik erromantizismoarekin, bereziki historiarekin eta, nahiz hitza ez den oraindik erabilia: etnografia. Historia kontutan hartuz, lehengo bizitzeko manerez arduratzen dira, bai ikerleak, baita ere elaberri idazleak. Frantsesez deitzen den «roman de mœurs», gaztelaniaz deitzen den «costumbrismo» salatzen dute orduko kezka elaberri historikoaren sahetsean. Ez da holakorik gertatzen Euskal Herrian elaberria ez baita sortua oraindik, baina badakite ahozko literatura, erran zaharrak, atsotitzak sartzen direla euskal ondarean. Kantu zaharren biltzea izanen da XIX. mendeko lana. Oroit gaiten halere hasia zela XVIII. mendearen azken urteetan, 1798an hain zuzen Baionako euskal erakustokian zagoen eskuizkribu batekin, berrikitan Patri Urkizu-k publikatu duena: *Bertso zahar eta berri zenbaiten bilduma* (1798) tituluarekin. Chaho da XIX. mendeko lehen kantu biltzalea, bilduma luzaz argitaratu gabe egona salbu bospasei kantu, *Ariel* sortu zuen aldizkarian agertuak. Pentsa daiteke Chaho-ren adiskidea zen Hiribarren apezak eskaini zizkiola zenbait kantu. Denbora berean Duvoisin kapitainak biltzen zituen kantuak. Hamar bat kahier gordeak daude Baionako euskal erakustokiko bibliotekan bainan publikatu gabeak dira.

1857an Francisque-Michel Bordeleko Unibertsitateko katedradunak kaleratzen du Euskal Herriari buruz eginiko liburua: *Le Pays Basque, sa population, sa langue, ses mœurs, sa littérature et sa musique*. Liburu horretan XI. kapituluak eskaintzen ditu euskal kantuak (Poésie populaire des Basques) sailkatuak, orotara 225 orrialdetako estudioa, lehen aldikotz, dakidanez publikatua dela kantu bilduma. Horiek dira Iparraldean egin den bilketaren uzta Hiribarren bizi zeno. Ez ditu ezagutu geroxago agertu direnak, de la Villehélio anderearena eta J.D.J. Sallaberry-rena.

Bertze bilketa bat ere egin da XIX. mendearen lehen partean: atsotitzena, atsotitzak sartzen direlakotz edozein kulturaren ondarean. Aspaldian hasia zen atsotitzen bilketa Euskal Herrian, XVI. mendekoak direlarik lehenak, Garibay-enak eta *Refranes y sentencias comunes en Bascuence declaradas en Romance* bildumarekin. Segitzen da XVII. mendean, bereziki Iparraldean, Zalgize, Voltoire, Bela eta Oihenart-ekin. XVIII. mendekoak dira Larramendi-k argitaratuak eta Jusef Egiategi-k bilduak bainan sekulan agertu ez direnak. Biltzaile zerrenda horretan sartu behar da Hiribarren, nahiz bildu dituen atsotitzak ez direlarik publikatuak izan.

Ondarean sartzen da ere, dudarik gabe, hizkuntza, euskara euskaldunen-tzat. Horretaz ohartuak dira euskaldunak, hiztegiak eta gramatikak landuz. Larramendi agertzen da XVIII. mendean lankide porrokatua, espainiar intelektual batzuekin dituen eztabaida famatuekin eta euskararen alde kale-ratu dituen liburuekin nahiz gazteleraz idatzi dituen. Haien artean *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamankan publikatua 1729an, lehen gramatika argitaratua eta, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence, Latin*, bi liburukitan agertua Donostian, 1745ean. Bi obra horiekin erran dezakegu euskara jalgitzen dela mundura.

Hain zuzen, Humbolt-en Euskal Herriko egonaldiekin, bultzatuak izanen dira hizkuntzari buruzko ikerketak. Iparraldean, XIX. mendearen hastape-nean aipatzekoak dira Lécluse *Dissertation sur la langue basque*, Toulouse, 1826 eta urte berekoa *Grammaire basque* argitaratu Okzitaniako Tolosan eta Baionan, Darrigol, Baionako apezgaietxeko nagusia 1827an argitaratzen duelarik *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque*, Chaho eta d'Abbadie beren *Etudes grammaticales sur la langue euskarienne*, Paris, 1836an, Hiriart, maître de pension à Ustaritz *Introduction à la langue française et à la langue basque*, Baionan 1840an eta Archu eskolen inspetura *Uskara eta Franzex Gramatika uskalherrietaco haurrentzat eguina*, Baionan 1852an, bi azken horiek, erakasle gisa agertzen dituztela eskolan balia zitezkeen li-buruak. Hiribarren-ek eskaintzen du berea Hiztegi bat eginez, bai eta Gra-matika bat, biak argitaratu gabeak.

Azkenik, apaiza izanez, publikatu du *Escarax eguia...* Baionan, 1858an. Lafitte-k preziatzen zuen obra hori ikusten zuelakotz bazela erlisioneen his-

toria bat aipatzen zituela Hiribarren-ek Brahma, Vichnu, Budda, Confucius eta bertze... Sendi daiteke Hiribarren-en idekidura, hala nola Chaho-reki-lako adiskidetasuna ez baita usu holako ibilkerarik XIX. mendeko apaizetan. Badakigu ere, Dasconaguerre-k erranik eta Aita Lhande-k egiaztaturik, bazituela idatziak Ama Birjinaren bizia eta Bardozen eman zituen predikuak, betetzen zuela osoki apaiz baten eginbideak.

Berrogeita hamasei urte zituen Juan Martin Hiribarren apaizak zendu zelarik. Bizi labur honetan ez da alferrik egon. Orokorki hartuz, idatzi lehenik eta argitaratu dituen obrak gero, idazle nasaia izana da, zinez bere mendekoa.

Erromantizismotik hartu du historiaren zaletasuna, erakutsiz zein atxikia zitzaion Euskal Herriari, nahiz denbora berean euskaldun haurrek jakin zezaten zer izan zen Euskal Herriaren historia eskolak ez baitzioten holakorik erakasten. Bere mendeko historia ez du batere baztertu, eta gehiago dena Lore jokoetan parte hartuz euskal literaturaren garapena zerbitzatu du.

Euskal ondarearen kezka zaukan gogoan orduko bertze ikerle batzuk bezala eta euskal kulturak hartu duen bultzada XIX. mendeko lankideen artean bere toki berezia badaukala nehork ez dezake uka. Agian, egun batez, tesi batek erakutsiko du zer eragin ukan duen euskal literatura eta kulturaren garapenean.

Bibliografia

ARBELBIDE, X., «Drame, 891an euskaldun gerla», *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1991, 485-505.

HARITSCHELHAR, J., *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1970.

HÉRELLE, G., *Le répertoire du théâtre tragique, Catalogue analytique*, Le Courier, Bayonne, 1928.

LHANDE, P., «L'abbé Martin Hiribarren et son dictionnaire basque», *Gure Herria* 9, 1925, 489-503.